

گزارش تفصیلی دومین کارگاه آموزشی حوزه‌های نوین مطالعاتی در ادبیات تطبیقی

ناهید حجازی، عضو هیئت علمی فرهنگستان زبان و ادب فارسی

گروه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، پس از برگزاری کارگاهی دوازده روزه در ۲۷ و ۲۸ تیرماه ۱۳۹۱، و کارگاه یک‌هفته‌ای در ۲۷ بهمن تا ۱ اسفند ۱۳۹۷، سومین دوره کارگاه آموزشی خود را از ۱۷ مهر تا ۲۱ اسفند ۱۳۹۸ برگزار کرد. این کارگاه بلندمدت با عنوان «حوزه‌های نوین مطالعاتی در ادبیات تطبیقی» شامل ۲۱ درس در ۷۲ ساعت برای ۲۲ شرکت‌کننده در مقاطع کارشناسی ارشد، دکتری و عضو هیئت علمی بود. نخستین روز کارگاه، با سخنرانی و خوشامدگویی محمد دبیر مقدم، معاون پژوهشی و عضو پیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی، افتتاح شد و با صحبت‌های ایلمیرا دادور، مدیر گروه ادبیات تطبیقی فرهنگستان و استاد دانشگاه تهران، ادامه یافت. ایشان خبر خوش تکرار دوره‌های آموزشی بلندمدت در سال آینده را دادند و اعلام کردند که هدف نهایی گروه ادبیات تطبیقی ایجاد رشته دانشگاهی ادبیات تطبیقی در مقطع کارشناسی ارشد به بالا و، به طور خاص، کارشناسی ارشد ادبیات تطبیقی در فرهنگستان زبان و ادب فارسی است.

استادان و درس‌های این دوره عبارت بودند از:

ایلمیرا دادور: مطالعات پسااستعماری و تصویر شناسی

بهمن نامور مطلق: بینامتنیت در ادبیات تطبیقی

محمود جعفری دهقی: ایران‌شناسی

ناهید حجازی: تاریخچه و نظریه‌های ادبیات تطبیقی

آبتین گلکار: مکتب اروپای شرقی در ادبیات تطبیقی

فرزانه کریمیان: روابط ادبی ایران و فرانسه

مریم سلطان بیاد: روابط ادبی ایران و انگلستان
 خلیل پروینی: روابط ادبی ایران و کشورهای عرب‌زبان
 سعید رضوانی: روابط ادبی ایران و آلمان
 بهناز علیپور: روابط ادبی ایران و هند
 سعید رحمت‌جو: نقد زیست‌محیطی
 حمیدرضا شعیری: نقد ادبی معاصر
 بهناز علیپور: نقد فمینیستی
 علی عباسی: نشانه‌شناسی
 فریده پورگیو: اسطوره در ادبیات تطبیقی
 آذین حسین‌زاده: ترجمه و نظریه دریافت
 آبتین گلکار: ادبیات و موسیقی
 بهروز محمودی بختیاری: ادبیات و هنرهای نمایشی

ایلمیرا دادور درباره مطالعات پسااستعماری نخست مقدمه‌ای از جنبش «سیاه‌بودگی»^۱ را برای دانشجویان شرح داد، جنبشی که با گردهمایی دانشجویان کشورهای مستعمره فرانسوی‌زبان، مثل برخی کشورهای افریقایی همچون سنگال، و مستعمراتی مثل جزایر مارتینیک، در پاریس شکل گرفته بود. وی نمونه‌هایی ادبی را برشمرد که نمایانگر ادبیات این جنبش بود. پس از آن، پسااستعمار در تاریخ و در ادبیات با معرفی ادوارد سعید^۲ و نظریه‌هایش و چگونگی پیاده‌سازی این نظریه‌ها بر متون مورد نظر توضیح داده شد و در جلسه پایانی متن‌هایی از ادبیات پسااستعماری تجزیه و تحلیل شد تا شرکت‌کنندگان به درک صحیحی از ادبیات پسااستعماری برسند. درس تصویرشناسی را ایلمیرا دادور در چهار جلسه ارائه کرد. ابتدا تصویر، تصویرشناسی ادبی و مهم‌ترین مفاهیم مستخرج از آن تعریف شد، سپس نمونه‌هایی از تصاویری شاخص مطرح و در متن بررسی شد تا نشان داده شود چگونه می‌توان از این تصاویر معانی گوناگونی استخراج کرد.

1. *négritude*

2. Edward Said

بینامتنیت در ادبیات تطبیقی را بهمن نامور مطلق در سه جلسه تدریس کرد. امروزه پذیرفته شده است که هیچ متنی بدون پیش متن نیست و بررسی این بینامتن‌ها بخشی از فعالیت ادبیات تطبیقی است. دنبال کردن پیش‌متن‌ها عملاً کار بیهوده‌ای است زیرا هیچ آغازی نمی‌توان برای آنها متصور شد. مؤلف نه مالک مطلق، نه خالق و نه دانای مطلق اثر خود است زیرا به راحتی ممکن است دریافت از اثر با گذر زمان کاملاً تغییر کند یا حتی دستخوش تحریف شود. نامور مطلق، در ادامه، بینامتنیت و انواع آن را در چارچوب نظریه ژرار ژنت^۱ توضیح داد.

محمود جعفری دهقی در کلاس ایران‌شناسی ابتدا درباره گستره زبان‌های ایرانی و تأثیر آن بر جهان ایرانی و ادبیات و فرهنگ دیگر سرزمین‌ها صحبت کرد، سپس به اندیشه و جهان‌بینی ایرانی و حکمت ایرانشهری و تشکیل آن از هزاران سال پیش و تأثیر آن بر فرهنگ و ادب جهان پرداخت، و در پایان درباره حافظ و تأثیر و تأثر آن با جهان غرب و شرق، سخن گفت.

ناهید حجازی درس تاریخچه و نظریه‌های ادبیات تطبیقی را در سه جلسه برگزار کرد. در دو جلسه نخست، تأثیر شرق‌شناسی، استعمار، رمانتیسم و ناسیونالیسم در شکل‌گیری ادبیات تطبیقی روشن شد، سپس ویژگی‌های اصلی دو مکتب فرانسوی و امریکایی و تفاوت آنها برشمرده و به نظریه‌های ادبیات تطبیقی پس از مکتب امریکایی اشاره شد. در جلسه پایانی دانشجویان چند مقاله را، که براساس مکتب فرانسوی و امریکایی نگاشته شده بود، به صورت عملی نقد و بررسی کردند.

مکتب اروپای شرقی را آبتین گلکار در سه جلسه ارائه کرد. او با معرفی آکساندر ویسیلوفسکی^۲، تطبیق‌گر روس قرن نوزدهم، گفت که نزدیک به یک قرن پیش از ظهور مکتب امریکایی، او نظریاتی مشابه این مکتب را ابراز کرده و از جمله نشان داده برخی از شباهت‌ها در آثار ادبی و فولکلور ملل و فرهنگ‌های مختلف، غیر از تأثیر و تأثر مستقیم، باید با عوامل دیگری مانند اشتراکات روان‌شناختی نوع بشر یا ساختارهای مشابه اجتماعی - فرهنگی توجیه شوند. مفهوم «جریان‌های استقبال‌گر» در نظریه

1. Gérard Genette

2. Aleksander Veselovsky

و سیلوفسکی به معنای پیش‌زمینه و فضای مناسب برای وام‌گیری فرهنگی ملتی از ملت دیگر نیز تشریح شد. سپس نظریات ویکتور ژیرمونسکی^۱، تطبیق‌گر روس قرن بیستم و از بنیان‌گذاران مکتب اروپای شرقی در ادبیات تطبیقی، به همراه نمونه‌هایی از تحلیل‌های او مطرح شد. ژیرمونسکی معتقد بود اشتراکاتی هست که نمی‌توان آنها را با تماس مستقیم فرهنگی توجیه کرد و در مکتب اروپای شرقی با شباهت در مراحل مختلف رشد و تکامل جوامع بشری از دید مارکسیستی توجیه می‌شوند. مبحث پایانی آشنایی با نظریات نیکالای کانراد^۲، تطبیق‌گر روس قرن بیستم، و نگرش او به مفهوم «ادبیات جهانی» بود. کار عملی این کلاس مربوط بود به موضوع تطبیق درون‌مایهٔ نبرد پدر و پسر در حماسه‌های ایرانی و روسی از دید مکتب اروپای شرقی و تفاوت توجیه‌های تطبیق‌گران روس با تطبیق‌گران سایر ملل، و تکیهٔ تطبیق‌گران روس بر شرایط اجتماعی و تکاملی جامعه و بازتاب آنها در آثار ادبی و از جمله این حماسه‌ها.

فرزانه کریمیان در سه جلسه درس روابط ادبی ایران و فرانسه ابتدا، اشارهٔ گذرایی به تاریخ روابط ایران و فرانسه با دیدگاه سیاسی کرد تا اهمیت روابط دو کشور و تاریخچهٔ آنها در نظام‌های حکومتی و سلسله‌های پادشاهی مختلف تاریخ دو کشور روشن شود. سپس روابط فرهنگی میان دو کشور، با توجه به روابط پیش‌گفته، به صورت مشروح و مفصل معرفی شد و از اعزاز مبلغان مذهبی فرانسوی از قرن سیزدهم، طی اعصار مختلف تاریخ دو کشور، تا کارهای خاورشناسان و سیاحان برجسته سخن به میان آمد. همچنین، به اقدامات گوناگونی برای ترویج زبان و نظام آموزشی فرانسه در ایران و نیز انتشار فرهنگ و ادبیات کهن ایران در فرانسه اشاره شد و به تفصیل به تأسیس مراکز زبان آموزی و مطالعات علمی در فرانسه، مانند «مدرسهٔ جوانان مترجم» و «مدرسهٔ زبان‌های شرقی» و «کلژ دو فرانس» تا بنیان‌گذاری مدارس فرانسه‌زبان در ایران و اهمیت آموزش و نشر فرهنگ و ادبیات دو کشور پرداخته شد. سفرهای دوسویهٔ مسئولان دو کشور، سفرهای خاورشناسان فرانسوی به ایران و اعزاز دانشجویان ایرانی به فرانسه، نشریات و تألیفات فرانسه‌زبان در ایران و برعکس، از

1. Viktor Zhirmunsky
2. Nikolay Konrad

دیگر موضوعات مطرح شده در این زمینه بود. دربارهٔ نقش ترجمه‌های موفق و مطرح از ادبیات پارسی به فرانسه و اهمیت این مطلب در گسترش روابط فرهنگی میان دو کشور نیز توضیح مفصلی داده شد. در نهایت، از اهمیت و تأثیر شاهنامه و آثار سعدی بر ادبیات فرانسه سخن گفته شد و اشاراتی به ترجمه و جایگاه خیام و عطار و حافظ و سایر شاعران پرآوازهٔ ایران در فرانسه، از دوران رمانتیک تا ابتدای قرن بیستم، شد.

درس روابط ادبی ایران و انگلستان را مریم سلطان بیاد در شش ساعت ارائه کرد. او سخنان خود را از سیر خیاگری اساطیری در یونان باستان شروع کرد و سپس تفاوت‌ها و شباهت‌های افسانه‌ها و اسطوره‌ها را در ادبیات فرانسه و انگلستان و ایران به همراه نمونه‌هایی از آثار ادبی روشن کرد.

روابط ادبی ایران و کشورهای عرب‌زبان را خلیل پروینی در سه جلسه تشریح کرد. او کلاس خود را با روشن کردن اهمیت تاریخی و کنونی روابط ادبی ایران و جهان عرب، از جمله روابط ادبی ایران با مصر، سوریه، لبنان، کویت، شروع کرد و سپس مصادیق تعامل ادبی را در سه دوره برشمردند: ۱. پس از اسلام تا روی کار آمدن عباسیان، ۲. دورهٔ عباسیان، ۳. دوران معاصر. در جلسهٔ پایانی، پژوهش‌های تطبیقی انجام شده و زمینه‌های تحقیقاتی جدید در این حوزه معرفی شد.

سعید رضوانی درس روابط ادبی ایران و آلمان را با معرفی و بررسی دیوان غربی - شرقی گوته به عنوان برجسته‌ترین نمونهٔ تأثیرپذیری ادبیات آلمانی از ادبیات فارسی شروع کرد و سپس از تصویر آلمان و آلمانی در ادبیات نوین فارسی به همراه نمونه‌هایی از این تأثیرگذاری سخن گفت.

نقد فمینیستی را بهناز علیپور در دو جلسه تدریس کرد. او در مقدمه، مباحث نظری مربوط به جنبش فمینیسم، ادبیات تطبیقی و نحله‌های نقد ادبی فمینیستی را معرفی کرد، سپس دربارهٔ ورود اندیشه‌های فمینیستی به ادبیات و آرای منتقدین فمینیست در تقسیم‌بندی آثار ادبی، مضامین فمینیستی در ادبیات (خشونت علیه زنان، دغدغه‌های وجودی شامل آزادی، تنهایی و انزوا و...) صحبت کرد. در پایان، دو داستان کوتاه ایرانی و کانادایی («گریز» و «میز کار») به لحاظ طرح داستان‌ها، شخصیت‌های اصلی، مضمون، عامل زمینه‌ای، نوع روایت، زاویهٔ دید، شیوه و سبک بیان مقایسه و تطبیق داده شدند.

سعید رحمت‌جو در دو جلسه نقد جغرافیایی و نقد زیست‌محیطی را تعریف و تفاوت آنها را بیان کرد و با تمرکز بر مسائل نقد زیست‌محیطی و نظریه‌پردازان مطرح در این حوزه افزود که بحث «انسان‌زدایی» از فرهنگ، به مثابه یکی از تناقض‌های اصلی رویکرد زیست‌محیطی، مقدمه‌ای است برای ورود به روش‌شناسی نقد زیست‌محیطی. در این رابطه، از چند فیلسوف و منتقد امریکایی، مانند لارنس بوئل^۱، تیموتی مورتون^۲ و دانا فیلیپس^۳ و دستاوردهای نظری ایشان صحبت شد. در ادامه توضیح داده شد که چگونه فلیکس گاتاری^۴، فیلسوف فرانسوی، در کتاب مهمش به نام *اکوزوفی*^۵، سعی می‌کند راه‌حلی برای تناقض یادشده بیابد. مثالی از روش گاتاری ارائه شد و سپس، با ارجاع به استفانی پوستوموس^۶، استاد دانشگاه کانادایی و متخصص نقد زیست‌محیطی، تلاش شد تا تقسیم‌بندی روشنی از روش‌شناسی این نوع نقد ارائه شود. در پایان، دو کتاب از زهرا پارساپور، استاد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، معرفی و نقد شد. چند مقاله فارسی در این حوزه نیز با نگاه انتقادی بررسی شد تا دانشجویان کارگاه با بایدها و نبایدهای اساسی این رویکرد آشنا شوند.

حمیدرضا شعیری نقد ادبی معاصر را در سه جلسه تدریس کرد. او بخشی از آرای نظریه‌پردازانی مانند پراپ، باختین، سوسور، یلمزلف، پیرس، ژنت، بارت، گرمس، ویتگنشتاین، لوتمان، دومزیل، هوسرل، مرلوپونتی، لاکان، کوکه، فونتنی، زیلبربرگ، دریدا را در حوزه ادبیات تطبیقی معرفی کرد و مفاهیم ساختارگرایی، پساساختارگرایی و واسازی، روایت‌شناسی، توانش‌های زبانی - معنایی، نشانه‌معناشناسی گفتمانی، نشانه‌شناسی و پدیدارشناسی، سیر تحول گفتمان با تمرکز بر تولید معنا را توضیح داد. فریده پورگیو درس اسطوره در ادبیات تطبیقی را در سه جلسه ارائه کرد. او، با توجه به دیدگاه‌های کمبل^۷، سیگال^۸ و استراوس^۹، عناصر جاودانگی، خلقت جهان،

1. Lawrence Buell

2. Timothy Morton

3. Dana Phillips

4. Félix Guattari

5. Ecosofia

6. Stephanie Posthumus

7. Joseph Campbell

8. Robert Alan Segal

9. Claude Lévi-Strauss

روئین‌تنی و باروری در اساطیر ایران را با همین مضامین در میان‌رودان و یونان و روم باستان بررسی کرد. در جلسه پایانی، چند سریال و فیلم تولیدی دو دهه اخیر در سینمای هالیوود با تکیه بر اسطوره‌سازی‌های جدید تحلیل شد.

ترجمه و نظریه دریافت را آذین حسین‌زاده در سه جلسه تدریس کرد. وی دریافت در فرهنگ‌های مختلف و ترجمه به‌مثابه یکی از راه‌های انتقال داده‌های فرهنگی را توضیح داد، سپس، با تکیه بر آرای میخائیل باختین، گفت برای باختین، رمان کامل‌ترین شکل هنر است و مادامی که دریافت‌کننده جدید (تفسیرکننده جدید، دیدگاه جدید، احساس جدید...) وجود داشته باشد، نمی‌تواند کامل شود. باختین، بی‌آن‌که بداند، به نقش ادبیات تطبیقی در تفسیر اثر هنری اشاره می‌کند و هنر بسته به فرهنگ دریافت‌کننده اثر هنری تفسیر می‌شود. این تفسیر، به سبب ترجمه، نه به حوزه زبان محدود و محصور است، نه به گستره مکان. در پایان، جایگاه ترجمه‌پژوهی به‌عنوان ابزاری پرکاربرد در پژوهش‌های ادبیات تطبیقی (پیرامتن، پیرا ترجمه، دریافت مترجم، دریافت مخاطب یا دریافت‌های مخاطب‌ها) در چند متن به صورت کار عملی بررسی شد.

آبتین گلکار در کلاس ادبیات و موسیقی به طرح ارتباط میان موسیقی و ادبیات، به اشکال مختلف آن مانند شعر همراه با ساز، نقالی، سماع، موسیقی آوازی پرداخت. سپس اقتباس موسیقایی، تأثیر و تأثر ادبیات و موسیقی، تأثیر عواملی چون اختلاف نسل‌ها، تجربه موسیقایی و نوآوری در ارتباط با این تأثیر و تأثر توضیح داده شد و در پایان، خوانش‌های گوناگونی که از یک متن موسیقایی وجود دارد، بینامتنیت ادبیات و موسیقی، تأثیر قطعات موسیقی بر نویسندگان، تأثیر تکنیک‌ها و اصطلاحات موسیقایی بر ادبیات روشن شد.

در کلاس نشانه‌شناسی مکتب پاریس، علی عباسی این نظریه را مطرح کرد که همه چیز معناست. وقتی معنا باشد، نظام یا ساختار وجود دارد. تفاوت میان سیستم (نظام) و ساختار مطرح و بیان شد که پشت هر نظام یک دستور زبان وجود دارد و معنا از رابطه تولید می‌شود. سپس عنصر نماد و نشانه با نمونه‌های گوناگون رابطه آنها مطرح شد و نتیجه گرفته شد تمام نشانه‌شناسی بر نوعی دوگانگی^۱ استوار است.

دو کلاس «ادبیات و هنرهای نمایشی» و «روابط ادبی ایران و هند» به دلیل شیوع بیماری کوید-۱۹ به سال ۱۳۹۹ منتقل و در فضای مجازی به دانشجویان ارائه شد.

بهناز علیپور روابط ادبی ایران و هند را اول مرداد ۱۳۹۹ برگزار کرد. کلاس با معرفی نویسندگان مهم معاصر هند، مانند آنیتا دسای^۱، جومپا لاهیری^۲، نارایان^۳، کران دسای^۴، آمیتا گوش^۵ شروع شد. سپس دیاسپورا، ادبیات پسااستعماری و آرای مهم نظریه‌پردازان این حوزه، مانند هومی بابا^۶ و گایتری اسپیواک^۷، توضیح داده شد و در پایان تأثیر فرهنگ و ادبیات هند بر بوف کور هدایت از منظر بینامتنیت فرهنگی روشن شد.

کلاس «ادبیات و هنرهای نمایشی» با تدریس بهروز محمودی بختیاری در هفتم مردادماه ۱۳۹۹ در دو جلسه به صورت مجازی برگزار شد. در این کلاس، پس از معرفی عرصه ادبیات تطبیقی در حوزهٔ درام، موضوعاتی به شرح زیر مطرح شد: مطالعات تطبیقی نمایشنامه‌های دارای اسامی و داستان‌های یکسان، مانند *الکترا*، *مده‌آ*، *آنتیگونه*؛ مقایسهٔ نمونه‌های متنوع نمایشنامه‌هایی مانند *ژاندارک*، *شاه لیر*، *دشمن مردم*، *باغ آلبالو* و *مرغ دریایی*؛ مسئلهٔ اقتباس و برداشت‌های خلاقانه‌تر؛ «حرکت از ژانری به ژانر دیگر» (بررسی تطبیقی نمایشنامه با سایر ژانرها، مانند شعر و رمان و داستان کوتاه)؛ بررسی تم‌های مشترکی، مانند فرزندکشی و اختلاف طبقاتی؛ «ساخت‌های مشابه»، «موقعیت‌های مشترک» و «فضاهای مشترک». در بخش دوم کارگاه، اقتباس سینمایی از درام از نخستین روزهای اختراع سینما و اقتباس‌های صامت از آثار شکسپیر به بعد بررسی شد. اقتباس‌های سینمایی از شکسپیر، ایسن، یوجین اونیل، تنسی ویلیامز، آرتور میلر، نیل سایمون، برتولت برشت، دیوید ممت و هارولد پینتر بخش‌های بعدی بحث بودند.

-
1. Anita Desai
 2. Jhumpa Lahiri
 3. Narayan
 4. Kiran Desai
 5. Amitav Ghosh
 6. Homi K. Bhabha
 7. Gayatri Spivak